

יום הכיפורים - מהותו של יום

הרמב"ם מונה בהלכות שביתת עשור ארבע מצוות, שתי מצוות עשה ושתי מצוות לא תעשה: א. לשבות ממלאכה. ב. שלא לעשות מלאכה. ג. להתענות. ד. שלא לאכול ולשתות. ניסוח המצוות הללו מבוסס על לשון הכתוב. לגבי מלאכה נאמר בתורה [ויקרא טז, א]: "שבת שבתון היא לכם", ולכן נוסח המצוה הוא 'לשבות ממלאכה', ולגבי אכילה ושתייה נאמר בתורה [שם כט]: "תענו את נפשתיכם", ולכן נוסח המצוה הוא 'להתענות'. נוסח זה של המצוות מובא גם בספר המצוות [עשה קסג-קסד].

בהלכות שביתת עשור [פ"א הל' א, ד] הרמב"ם מביא מצוות אלו אך ניסוח מצוות עינוי שונה: "מצות עשה לשבות ממלאכה בעשור לחדש השביעי שנאמר שבת שבתון הוא לכם... מצות עשה אחרת יש ביום הכיפורים והיא לשבות בו מאכילה ושתייה שנאמר תענו את נפשתיכם, מפי השמועה למדו ענוי שהוא לנפש זה הצום". במקום לכתוב "מצות עשה להתענות", כותב הרמב"ם "מצות עשה לשבות בו מאכילה ושתייה".

ניסוח מצוות עינוי אינו הדבר היחיד הדורש הסבר בניסוח הלכות אלו, גם הניסוח "מצות עשה אחרת יש ביום הכיפורים" אומר דרשני. מדוע הרמב"ם אינו כותב כפי שדרכו בכל מקום: "מצות לשבות מאכילה ושתייה, ומדוע הוא מוסיף "אחרת".

התשובה לשתי השאלות הללו פשוטה. הרמב"ם מנסח את המצוות בניסוח המדגישי ששתי המצוות הללו קשורות זו לזו, ואחוזות זו בזו. מצות שביתה ממלאכה ומצות עינוי אינן שתי מצוות שונות אלא הן מצטרפות למעשה אחד של שביתה. המצוה המוטלת עלינו ביום כיפורים היא מצות שביתה, ביום הכיפורים אנו עוצרים את שטף החיים ושובתים. שובתים ממלאכתנו ושובתים מאכילתנו ומתענוגותינו. כיוון ששתי המצוות הללו קשורות זו בזו, מדגישי הרמב"ם את הקשר שלהן: "מצות עשה אחרת יש ביום הכיפורים" - כדי לקיים מצות שביתה כהלכתה לא די בשביתה ממלאכה, אלא יש מצוה אחרת שמשלימה את מצות השביתה ביום הכיפורים, והיא שביתה מאכילה ושתייה.

וכאן הבן שואל: האמנם? וכי איסור מלאכה ואיסור אכילה ושתייה קשורים זה בזה? איסור מלאכה נובע מקדושת המועד. מלאכה אסורה ביום הכיפורים כפי שהיא אסורה בשבת וכפי שהיא אסורה בכל המועדים. איסור אכילה ושתייה נובע מכך שיום הכיפורים הוא יום תשובה, וחיוב תשובה מחייב את התענית¹. כיצד ניתן לומר ששני דינים אלו נובעים מיסוד אחד?

כדי לענות על שאלה זו נעיין במקור בתורה למצות שביתה ממלאכה ולמצות עינוי. בפרשת אחרי מות [ויקרא טז, כט-ל] נאמר: "והיתה לכם לחקת עולם בחדש השביעי בעשור לחדש תענו את נפשתיכם וכל מלאכה לא תעשו האזרח והגר הגר בתוכם. כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו". התורה מחברת את מצוות עינוי

¹ הקשר בין תשובה לתענית עולה מדברי הרמב"ם בריש הלכות תעניות [פ"א הל' ב-ד]. אמנם הקשר שם הוא מדרבנן, אך נראה שחכמים בנו את מצוות תעניות על פי המודל של יום הכיפורים.

עם איסור מלאכה, ומנמקת את שניהם בנימוק אחד: "כי ביום הזה יכפר עליהם לטהר אתכם".

גם בפרשת אמר [ויקרא כג, כז-כח] תופעה דומה: "אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפרים הוא מקרא קדש יהיה לכם ועניתם את נפשתיכם והקרבתם אשה לה'. וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה כי יום כפרים הוא לכפר עליכם לפני ה' א-להיכם". מצות עינוי, מצות קרבן ואיסור מלאכה מיועדים למטרה אחת והיא הכפרה².

התורה אינה מנמקת את איסור מלאכה בשבת ובמועדים. קדושת היום מחייבת איסור מלאכה [כל מלאכה לא תעשו שבת הוא לה' בכל מושבתיכם" (ויקרא כג, א)]. אך איסור שביתה ביום הכיפורים זקוק לנימוק, וכשהתורה אוסרת את המלאכה היא מנמקת שאיסור מלאכה הוא מפני שיום הכיפורים הוא יום כפרה.

נשוב לדברי הרמב"ם. מצות היום ביום כיפור היא לשבות. בכל המועדים הצטוונו לעשות - בראש השנה לתקוע בשופר, בסוכות לשבת בסוכה וליטול ארבעה מינים, בפסח לאכול מצה ולספר ביציאת מצרים, ואילו ביום הכיפורים הצטוונו לא לעשות - לא לעשות מלאכה ולא לאכול ולשתות, הצטוונו להיות פאסיביים ולשבות.

יום הכיפורים מיועד למטרה מוגדרת: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו". אך הכפרה והטהרה הם תפקידיו של הבורא, הכפרה והטהרה הם פעולות א-להיות שלאדם אין בהם חלק. אדם אינו יכול לכפר על מעשיו ואינו יכול לטהר את מעשיו, רק הקב"ה יכול לכפר על האדם ולטהר אותו, ואם כך מה תפקידנו ביום הכיפורים? התשובה היא שתפקידנו לשבות, תפקידנו לא לעשות, תפקידנו להיות פאסיביים.

כפי שראינו בפרק הקודם, החוטא דוחק כביכול את רגלי השכינה, ואם כך הכפרה היא על ידי "השבת" השכינה למקומה. האדם השוכת ביום הכיפורים מאכילה וממלאכה ואמר בשביתתו, שאין לו כלום משלו. אדם מתבטל לחלוטין לבורא העולם ומכריז בהתבטלותו זו שהקב"ה הוא המציאות היחידה הקיימת בעולם. הכרזה זו "מאפשרת" לקב"ה לכפר על חטאינו.

שלוש מאות וששים וארבעה יום בשנה אדם שומע את הציווי הא-להי: "מלא את הארץ וכבשה". שלוש מאות וששים וארבעה יום בשנה אדם יודע שיש לו תפקיד ביצועי בעולם: "לעבדה ולשמרה". אדם נברא כדי לפעול בעולם, כדי לעשות בעולם, כדי לכבוש את העולם. ואילו יום אחד בשנה אדם מצווה לשבות. אדם מצווה להתבטל לחלוטין כלפי ריבונו של עולם, והתבטלות מוחלטת זו היא המאפשרת את כפרתו של האדם וטהרתו. מצות היום של יום הכיפורים היא לשבות - לשבות מאכילה ושתיה ולשבות ממלאכה -

² ניתן להוסיף שמקור דברי הרמב"ם שיש מצוה לשבות מאכילה ושתיה הוא בפסוק בפרשת אמר [ויקרא כג, לב] ששם נאמר: "שבת שבתון הוא לכם ועניתם את נפשתיכם בתשעה לחדש בערב מערב עד ערב תשבתו שבתכם" - העינוי הוא חלק ממצות שביתה של יום הכיפורים.

שביתה המהוה הכרזה שהקב"ה הוא המציאות היחידה הקיימת בעולם. מצות היום של יום הכיפורים היא ליצור את התשתית המאפשרת לקב"ה לכפר על האדם ולטהר אותו.³

לסיכום, ביארנו את המושגים "תשובה" ו"כפרה" וראינו שתשובה מהוה תיקון האדם, ו"כפרה" מהוה תיקון החטא. תשובה היא מעשה אנושי וכפרה היא פעולה א-להית. מובן שיש קשר הדוק בין שני המושגים הללו אך הקשר אינו מוחלט ויכולה להיות תשובה ללא כפרה ויכולה להיות כפרה ללא תשובה. יום כיפורים אינו רק "זמן תשובה לכל ליחיד ולרבים" אלא הוא גם זמן כפרה, ולכן בנוסף לתשובה חובה על כל אדם לשבות ביום זה מכל מלאכה, להבטל כלפי ריבונו של עולם ולאפשר לקב"ה לכפר על חטאיו.

³ שלושה הבדלים מן התורה בין איסור מלאכה בשבת לבין איסור מלאכה ביום טוב:

א. בשבת אסור לעשות כל מלאכה, ואילו ביום טוב מותר לעשות מלאכת אוכל נפש.

ב. העושה מלאכה בשבת חייב סקילה, ואילו העושה מלאכה ביום טוב לוקה.

ג. יש חילוק מלאכות בשבת, והעושה שתי מלאכות מאבות שונים חייב שתי חטאות, ואין חילוק מלאכות ביום טוב, והעושה את כל המלאכות ביום טוב, לוקה אחת בלבד.

ניתן להבין ששלושת הבדלים אלו נובעים מיסוד אחד. איסור מלאכה ביום טוב נובע מקדושת היום. "מקרא קדש" ועשיית מלאכה הן תרתי דסתרי, ולפיכך קדושת היום מחייבת שביתה ממלאכה. איסור מלאכה בשבת אינו נובע רק מקדושת היום אלא גם מכך שהשבת היא עדות על מעשה בראשית. הקב"ה ברא את עולמו בששה ימים ושבת ביום השביעי, ואף אנו עושים מלאכתנו ששה ימים ושובתים ביום השביעי.

רק מלאכת עבודה פוגעת בקדושת המועד, ולכן רק היא אסורה במועד. מלאכת אכילה אינה פוגעת בקדושת המועד אלא להיפך מסייעת היא לקיום מצות שמחה של המועד. איסור מלאכה בשבת אינו רק מפני קדושת המועד אלא גם מפני העדות על בריאת העולם, ולכן צריך לשבות בשבת מכל מלאכה ולא רק ממלאכת עבודה.

העושה מלאכה ביום טוב פוגם בקדושת המועד, ופגיעה בקדושת המועד מחייבת מלקות. העושה מלאכה בשבת כופר בהקב"ה, וכפירה זו מחייבת סקילה [זו הסיבה שיש חומרה מיוחדת לעשיית מלאכה בשבת בפרהסיא ואין חומרה מיוחדת בעשיית מלאכה ביום טוב בפרהסיא. אין הבדל בין פגיעה בקדושת המועד בצנעה לבין פגיעה בקדושת המועד בפרהסיא, אך יש הבדל גדול בין כפירה בהקב"ה בצנעה לבין כפירה בפרהסיא].

העושה מלאכה ביום טוב פוגם בקדושת המועד, ומבחינה זו אין הבדל בין אם הוא עושה אב מלאכה אחד או שהוא עושה הרבה אבות מלאכה, ולכן אין חילוק מלאכות ביום טוב. העושה מלאכה בשבת מכחיש את העובדה שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים, ולכן כשם שהקב"ה שבת ביום השביעי מכל מלאכה, אף אנו צריכים לשבות מכל מלאכה, וכל אב מלאכה הוא איסור בפני עצמו [יש להוסיף של"ט מלאכות שבת נלמדות מהמשכן. מובן שהקב"ה לא שבת ביום השביעי ממלאכת זריעה, חרישה, קצירה וכו' שהרי הוא ברא את עולמו במאמרות. אך המקדש הוא העולם הקטן שאנו בוראים בתוך עולמו של הקב"ה. והשביתה מל"ט מלאכות עשיית המשכן מקבילות לשביתה שהקב"ה שבת].

יום כיפורים אינו עדות על מעשה בראשית, ולכאורה הוא דומה לשאר ימים טובים, ומדוע אסור לעשות בו מלאכת אוכל נפש? ומדוע העושה מלאכה ביום הכיפורים חייבת כרת ולא מלקות כיום טוב?

לפי דרכנו, איסור מלאכה ביום הכיפורים אינו דומה לא לאיסור מלאכה בשבת ולא לאיסור מלאכה ביום טוב. איסור מלאכה ביום הכיפורים נובע מחיוב של האדם להתבטל כלפי הבורא, התבטלות המאפשרת את הכפרה ואת הטהרה של היום הכיפורים. כיוון שהאיסור אינו דומה לא לשבת ולא ליום טוב, אף העונש אינו דומה לא לעונש של עשיית מלאכה בשבת, ולא לעונש של עשיית מלאכה ביום טוב. כיוון שאיסור מלאכה ביום הכיפורים נובע מחיוב לשבות ולהיות פאסיבי, לא די בשביתה ממלאכת עבודה בלבד, אלא יש חיוב לשבות מכל מלאכה [אמנם כיוון שאיסור מלאכה ביום הכיפורים אינו נובע מהעדות על מעשה בראשית, נראה שאין חילוק מלאכות ביום הכיפורים (ענין באנציקלופדיה תלמודית [כרך טו, חילוק מלאכות עמ' תג, והע' 222-223] המביאים מחלוקת אחרונים אם יש חילוק מלאכות ביום הכיפורים)].